

Pretexte pentru lectură

Sovietologie în *Journal of Contemporary History*

de Vasile Docea și Ozana Străuț

Suntem de acord cu *Times Literary Supplement*, atunci când scrie că revista trimestrială „*Journal of Contemporary History* este una dintre revistele academice de istorie excelente din spațiul de limbă engleză”. Revista, editată actualmente de Richard J. Evans, profesor la University of Cambridge, Marea Britanie, și de Stanley Payne, profesor emerit la University of Wisconsin-Madison, Statele Unite ale Americii, are deja o tradiție de aproape jumătate de secol

(primul număr a apărut în 1966). Richard J. Evans (n. 1947) este un cunoscut specialist în istoria Germaniei, autor, între altele, al unei trilogii despre Al Treilea Reich. Calificarea sa în această temă explică spațiul generos pe care revista îl acordă studiilor și articolelor despre istoria contemporană a Germaniei. Stanley Payne (n. 1934) este specializat în istoria fascismului, pe care l-a studiat mai ales sub înfățișarea sa din Spania, dar și comparativ, la nivel european (de exemplu, în cartea sa din 1980, *Fascism: Comparison and Definition*).

Încă de la apariție, *Journal of Contemporary History* a găzduit articole dedicate istoriei Rusiei și Uniunii Sovietice, fapt explicabil, pe de o parte, prin interesul general științific, dar și politic de care această tematică s-a bucurat în Vest, pe de altă parte, prin faptul că unul dintre fondatorii revistei, profesorul Walter Laqueur (n. 1921), are serioase preocupări de sovietologie. Mai multe articole aparținând acestui domeniu vast de cercetare au fost publicate în cele patru caiete din 2013 ale revistei.

*

David R. Stone, „Soviet Arms Exports in the 1920s” (*JCH*, 48/1, 2013, p. 57-77)

Autorul este profesor de istorie la Kansas State University, fiind specializat în istoria militară și

politică a Uniunii Sovietice și în istoria recentă a Rusiei post-sovietice. El analizează în acest articol exporturile de arme din Rusia (Unuinea Sovietică), în perioada 1921-1930, spre patru țări învecinate: Turcia, Iran, Afganistan și China. Informațiile despre exportul sovietic de arme sunt foarte puține, deși guvernul sovietic a practicat frecvent acest „comerț”. David Stone reușește să colecteze informații din surse diverse (rapoarte diplomatice engleze, protocoale ale Politbiroului partidului bolșevic, păstrate la *Rossiiskii Gosudarstvennyi Arkhiv Sotsial’no Politicheskoi Istorii* etc.), să le confrunte și să reconstituie astfel un puzzle care, inevitabil, rămâne incomplet.

Stone observă că, altfel decât în zilele noastre, când Rusia exportă arme fie pentru câștiguri financiare, fie pentru a menține pe linia de plutire uzinele proprii de armament, în primul deceniu de existență a statului comunist exportul de armament a avut o finalitate politică. Guvernul bolșevic, ieșit din războiul civil, nu era recunoscut de celelalte mari puteri. Pe de altă parte, contextul regional era foarte complicat. În Turcia, kemaliștii încă mai luptau pentru a se impune, atât în interior, cât și în exterior, în special împotriva pretențiilor Greciei asupra litoralului și insulelor Asiei Mici. În Iran, noul regim al lui Reza-Han, ajuns la putere în 1919 printr-o lovitură de stat, lupta pentru impunerea autorității sale cu diferite triburi potrivnice. În Afganistan au avut loc o serie întreagă de lovituri de stat și confruntări armate interne. În sfârșit, în China, unde configurația politică era cea mai complicată, guvernul central se confruntau, inclusiv militar, cu diferite grupări politico-militare, între care cea mai puternică era cea condusă de Kuomintang. Guvernul bolșevic a oferit armament – de multe ori la prețuri mici, sub cele ale pieței, iar uneori fără a recupera sumele datorate de parteneri – diferitelor grupări fie pentru a menține instabilitatea, fie pentru a susține o formațiune politică prosovietică sau antioccidentală. Altfel spus, exportul de armament nu a fost o chestiune comercială, ci un instrument al politicii externe sovietice.

*

Stephen Lovell, „Broadcasting Bolshevik: The Radio Voice of Soviet Culture, 1920s-1950s” (*JCH*, 48/1, 2013, p. 78-97)

Profesor de istorie modernă la King’s College în Londra, Stephen Lovell are ca domeniu predilect de cercetare istoria culturală și socială a Rusiei secolelor XIX și XX (a publicat, între altele, *The Shadow of War*:

Russia and the URSS, 1941 to the present, Wiley-Blackwell, 2010). Articolul recenzat aici se înscrie într-un proiect mai amplu de cercetare al autorului, care urmează să se materializeze în 2015 într-o carte ce va purta titlul: *Russia in the Microphone Age*. Aceste cercetări se referă la apariția și extinderea radioului în Rusia în paralel cu dezvoltarea (în consecință) a unor noi modalități de diseminare a propagandei bolșevice.

În linii mari, Lovell apreciază că propaganda a constituit dintotdeauna o preocupare majoră a regimului sovietic și că nu s-a limitat la cuvântul scris. Discursul public (fie el în cadrul conferințelor, în fața maselor sau sub formă de discurs destinat radioului) a jucat un rol central în versiunea sovietică a modernității. Începând cu anii 1920, propagandiști, jurnaliști și „performeri” (căci inițial mulți dintre cei care rosteau/lecturau discursurile la radio erau actori) au început să discute despre cel mai bun mod de utilizare a cuvântului rostit: care ar fi echilibrul optim între oratorie și informație, între autoritate și participare publică? Oamenii de radio s-au confruntat cel mai adesea cu astfel de probleme, aceștia fiind nevoiți să realizeze transmisiuni bune în condițiile unor presiuni uriașe din partea autorităților, dublate de serioase impedimente de natură tehnică. În 1937 formele de transmisie experimentale și interactive au fost interzise cu desăvârșire. Ele au început să revină treptat în era postbelică mulțumită (nu în mică măsură) progresului tehnologic adus de introducerea echipamentului de înregistrare mobil. Potrivit lui Lovell, povestea felului în care Rusia a învățat să vorbească pe unde radio este un aspect important și adesea trecut cu vederea al „construcției culturale” sovietice.

Istoria comunicațiilor în Rusia modernă se leagă mai degrabă de cuvântul scris. La începutul secolului al XX-lea, Rusia era extrem de puțin alfabetizată. În cea de-a doua fază a modernizării culturale, bolșevicii au căutat să accelereze procesul de alfabetizare spre a le servi propriilor scopuri. În acest proces, limbajul a fost standardizat și treptat discursul oratoric carismatic din vremea revoluției a fost înlocuit cu limbajul de lemn de tip stalinist.

Cultura sovietică a anilor 1920-1930 a fost extrem de „performativă”. Sute de mii de oameni erau chemați să vorbească în cadrul unor întâlniri publice, însă discursurile erau prefabricate, iar în anii 1930 nicio abatere de la normă nu mai era tolerată. Apariția radioului era o potențială binecuvântare pentru cultura sovietică, întrucât oferea posibilitatea de a difuza vocea autorității în orice fabrică sau apartament din URSS și de a arăta oamenilor cum se vorbește „limba bolșevică”.

Unde și-a găsit radioul locul în tipologia bolșevică a comunicațiilor? La început a servit la facilitarea difuzării altor forme de comunicare mai degrabă decât ca mediu de comunicare în sine. Lenin spunea despre radio că ar fi ca un ziar fără hârtie și fără distanțe. În 1924 au început transmisiile regulate, dar radioul încă își prelua informațiile din cultura tipărită. Genul dominant de discurs la radio era „jurnalul radio” (*radiogazety*). În 1926, jurnalul radio a dobândit un specific de clasă, dezvoltându-se versiuni separate pentru auditoriul muncitoresc și țărănesc. Mai apoi s-au creat și jurnale

radio regionale, în 1928 existând deja peste 80 de *radiogazety*. În anii 1930 apar primele voci care susțin nevoia utilizării unui limbaj specific oralității în discursul radio, care ar trebui să se distanțeze de frazele lungi și clișeele specifice presei scrise.

Apariția radioului a pus o serie de probleme regimului bolșevic din cauza dezvoltării rapide și transmișiei în direct. Această calitate a transmisiunilor dinaintea erei înregistrării pe bandă le făcea extrem de riscante. Potrivit lui Lovell, autoritățile sovietice urmăreau ceva mai mult decât să transforme cetățenii în simpli receptori ai propagandei, cultura sovietică putând fi privită în ansamblu ca o încercare de menținere a unui echilibru între nevoia de a impune autoritatea și aceea de a mobiliza implicarea publicului. Nu era suficient ca oamenii să stea cumiți și tăcuți și să facă ce li se spune; trebuia să dea semne de participare voluntară spontană la „cauza construcției socialismului”. Nu era suficient ca oamenii să recepteze adevărurile bolșevice. Trebuia să le enunțe ei înșiși.

Deloc surprinzător, aceste scopuri nu s-au dovedit prea compatibile. În anii 1930, din cauza valorilor de represiune și a pedepselor severe, oamenii de radio erau extrem de rigizi și dominați de stereotipuri în interacțiunile cu omul „de rând”. Perspectiva s-a îmbunătățit după război, din motive mai degrabă tehnice decât politice, odată cu apariția aparatelor de înregistrat pe bandă, care făceau pentru prima dată posibil montajul. Editarea putea conferi limbajului o coerență și o fluentă imposibil de realizat până atunci. Un pionier în domeniu a fost Lazar Magrachev, un jurnalist radio din Leningrad, care încerca și înaintea modernizării tehnologice să confere interviurilor sale (regizate) o notă naturală, spontană, „torturându-și” (după cum mărturisea ulterior) intervievații, silindu-i să-și memoreze intervențiile. Primul aparat de înregistrare pe bandă a ajuns la Leningrad în timpul războiului, oferindu-i lui Magrachev posibilitatea de a realiza primul interviu în întregime neregizat în mai 1946, transmisiunile neregizate devenind crezul său. În anii 1960, vocea oamenilor de rând a început să se facă tot mai auzită la radioul sovietic. Totuși, din cauza slabei răspândiri inițiale a tehnologiei, majoritatea transmisiunilor se făceau încă în direct, ceea ce determina folosirea pe scară largă a scenariilor. Un motiv în plus pentru scenariile îl constituia teama de a greși, chiar și în era post-stalinistă. Este cunoscut, spre exemplu, cazul lui M.N. Melaned, un om de radio din Leningrad, pe care l-a încercat o criză de tuse tocmai când anunța moartea lui Stalin. În câteva minute, poliția îl aștepta afară. N-a mai lucrat niciodată la radio.

Apariția radioului la începutul anilor 1920 părea să împlinească visul comunicării instantanee și nemediate între conducere și popor. Acum, datorită aparatului de înregistrat pe bandă, emițătorii puteau crea impresia că oamenii sunt co-autori ai scenariului. Impactul acestui nou tip de retorică a fost însă discutabil încă de la început. Problema a constatat în faptul că progresul tehnologic la nivelul transmisiunii a fost dublat de unul la nivel de receptare. În era postbelică, în intenția de a radioficia întregul URSS, autoritățile sovietice au lansat producția în masă a sistemelor radio fără fir, care

în 1963 le depășeau deja numeric pe cele tradiționale prin cablu. În timp ce aceste sisteme au permis extinderea radioului în cele mai îndepărtate zone din URSS, ele i-au transformat totodată pe ascultători din receptori ai propagandei în consumatori. Acum oamenii aveau posibilitatea de a schimba canalul și, spre disperarea autorităților, opțiunile ascultătorilor se îndreptau adesea spre vest. Un mijloc de comunicare conceput să fie vertical (de sus în jos) devenea acum unul pe orizontală. Și tocmai pe când oamenii de radio ai regimului sovietic învățaseră să vorbească în direct, au descoperit că ascultătorii îi abandonaseră.

*

Bogdan Musial, „The ‘Polish Operation’ of the NKVD: The Climax of the Terror Against the Polish Minority in the Soviet Union” (JCH, 48/1, 2013, p. 98-124)

Profesor la Universitatea „Cardinal Wyszyński” din Varșovia și autor al unor interesante lucrări despre Stalin și acțiunile acestuia îndreptate împotriva Vestului (de ex.: *Kampfplatz Deutschland. Stalins Kriegspläne gegen den Westen*, München-Berlin, 2008; *Stalins Beutezug. Die Plünderung Deutschlands und der Aufstieg der Sowjetunion zur Weltmacht*, Berlin 2010), Bogdan Musial reconstituie în acest articol campaniile

de eliminare a polonezilor din teritoriile vestice ale Uniunii Sovietice din anii '30, ordonate de Stalin și duse la îndeplinire cu ajutorul serviciului de securitate NKVD. Minoritatea poloneză, localizată în special în republicile sovietice Belarus și Ucraina, număra, înainte de începerea persecuțiilor, peste 600 000 de persoane. Mai mult de jumătate dintre acestea au avut de suferit de pe urma măsurilor de arestare, condamnare, execuție, internare în lagăre și deportare. În această privință, arată Bogdan Musial, polonezii au fost minoritatea cea mai lovită de măsurile represive ale lui Stalin, care s-au îndreptat și împotriva germanilor, românii, grecii etc., aflați pe teritoriul URSS. Studiul său ne oferă date și statistici, obținute prin investigarea unui mare număr de documente, multe inedite.

Deși regimul sovietic se întemeia pe o ideologie de tip social, măsurile concrete luate la ordinul lui Stalin au avut caracter de opresiune națională, iar „operațiunea poloneză” a NKVD a fost o acțiune de „purificare etnică”, deloc diferită de măsurile luate de Hitler în Germania nazistă. Cauza eliminării polonezilor nu a avut legătură cu raporturile dintre URSS și Polonia, așa cum cred unii istorici, ci se explică prin intenția bolșevicilor de a-și consolida puterea, prin eliminarea tuturor posibilelor focare de rezistență.